

hadden dan de doorsnee-arbeider of die, om welke reden ook, hulpbehoevend waren en geen hulp ontvingen.

Laat ons ook de gevolgen niet vergeten van de razzia's welke in de laatste maanden van '44 in het westen des lands waren gehouden: tienduizenden vrouwen en in veel gevallen: vrouwen met jonge kinderen, hadden hun man zien wegvoeren en stonden er nu alleen voor. Enkel en enkele hebben hun ervaringen op schrift gesteld. Wij willen eerst een beeld geven uit Rotterdam; een Rotterdamse vrouw, moeder van vier kinderen, in januari '45:

'Op 11 november 1944 de zware slag: papa wordt half ziek door de Duitsers weggehaald . . . Papa was slager, dus wij kregen geen vlees meer.' f 26 per week was wat ik kreeg. In oktober 2 mud gaskolen en verder niets meer. Dus gingen mijn kinderen 's morgens voor zij aten eerst sintels zoeken, wel eerst 'n half uur lopen in de sneeuw en dan zonder eten of drinken, want ik kon hun niets warm geven. Dan zes à zeven keer zo 'n kachelkje aanmaken en geen hout. Dan kwamen ze werkelijk huilende terug, de handen bevroren en bevroren tenen, en dan maar gauw het potkachelkje aan, maar dat duurde soms wel een half uur eer het aan was. Een grote linnenkast, trapleer, grammofonplatenkast, kinderspeelameublement enz. enz. moest er aan geloven, niets geen spelletje en speelgoed hebben ze meer, alles verbrand.

's Morgens om half elf kregen we de gaarkeukensoep; dat was het eerste ontbijt en 's avonds om te rekken, om zes uur, twee hele dunne boterhammen, dat was al wat wij aten. Hadden wij 's zondags stampot van zuurkool, dan waren we gelukkig (halve liter p.p.), want dat voedde meer als bietensoepwater. Dan waren er dagen dat er geen brood was; dan aten die lieverds 1 kilo tulpenbollen, gekookt of gepoft of gebakken, en deze kostten f 5 per kg.

. . . Op mijn verjaardag, op 27 december, dus na Kerstmis, heb ik mijn kinderen zonder eten naar bed moeten laten gaan en zaten we in de kou en hebben met een deken om en met verstijfde vingers de dag doorgebracht. En toch bleef het warm in ons hart, want des avonds knielden wij met zijn vijven en als ik dan gebeden had voor iedereen, neen, dan ging ik weer met nieuwe moed slapen.²

Een Haagse vrouw in februari of maart '45:

'Met zes kinderen ben ik achtergebleven, nadat mijn man maanden geleden werd weggevoerd. Wij gaan 's avonds maar vroeg naar bed, uitkleden doen wij ons niet meer, omdat ik al vele dekens geruild heb voor eten. Ik hoop dat mijn

¹ D.w.z.: de slagerij werd gesloten. ² E. M.-A. in: *Nederland in den vreemde. Over geestelijke verzorging van buitenlands tewerkgestelden in oorlogstijd (inzonderheid zoals die werd verricht door het Nederlands Comité 'Licht in 't Oosten')* (1947), p. 76.